

SZÁLKAI TAMÁS

Adalékok a protestánsok pecséthasználatahoz az Érmelléki tractus lelkészi beadványai kapcsán

A mai Hajdú-Bihar megye területén az egyes egyházközségek történetének kutatása az elmúlt évtizedekben igen esetlegesnek volt mondható.¹ Mindezek mellett az egyes egyházközségi és lelkészi pecsétek korszerű feldolgozása, közzététele is várat magára, annak ellenére, hogy Nagy Sándor és Kormos László a Tiszántúli Egyházkerület Levéltárában már évtizedekkel ezelőtt végzett ilyen irányú gyűjtéseket,² sőt, a Tiszántúli Egyházkerület Múzeuma is őriz egy sor témába vágó tipáriumot.³ Főleg a Tiszáninnyi Egyházkerületre vonatkozó adatokat – de országos kitekintést is – tartalmazó bővebb munka több mint három évtizede született,⁴ illetve egy általános áttekintő tanulmány épp megjelenés alatt áll.⁵ Mindkét fent említett szerző rámutatott, hogy számos forrás még feltárára vár. A kutatást ugyanakkor az is nehezíti, hogy a források még egy-egy egyházkerület esetében is fizikailag különböző gyűjteményekben, olykor pedig – mint esetünkben is – különböző államokban találhatóak.⁶

A Magyar Nemzeti Levéltárban zajló – a reformáció történetével kapcsolatos – források feltárára irányuló projekt keretében a Bihar vármegye területén fekvő egyházi

közigazgatási egységek⁷ feudális kori irataiban a helyi egyházak és társadalom kapcsolatára rávilágító dokumentumok gyűjtése közben a helyi egyházak pecséthasználatahoz is adatokat szolgáltató dokumentumokra bukkantam. A most közölt adatok inkább csak részeredménynek tekinthetők, mivel a kutatás még zajlik, egyes kérdések megválaszolása még további levéltári kutatásokat igényel, az azonban már most nyilvánvaló, hogy az ilyen típusú mélyfúrások adatai árnyaltabbá teszik a korábbi általános megállapításokat.

Közismert, hogy Bihar vármegyében igen hamar gyökeret vert az új hit,⁸ s mivel a földbirtokosokkal együtt a lakosság is a puritán irányzat híve lett, ezen a területen jól megfigyelhető a templomok vita nélküli átvétele: használatuk kontinuitása megmaradt, az igazán kevés épségben maradt épületet tovább használta a közösség. A kevésbé szerencsések, a török kivonulása, majd Thököly, Rákóczi mozgalmai után e tekintetben is szinte nincstelenné váltak, és sok esetben csak az alapokig lerombolt maradványokat felhasználva tudtak csak sárból, fából, nádból „gányolt” istentisztelekre alkalmas hajlékokat emelni, ahogy erre a vármegye előtt 1736-ban lezajlott vizsgálat rámutat.⁹

Erre az időszakra esett a váradi püspökség újjászervezése is, amely az elpusztult falvak helyére oláh telepések behozatalával és római szertartásra térítésükkkel kívánta a kiesett munkaerőt és megfogyatkozott katolikus lakosságot pótolni,¹⁰ ezzel végleg megváltoztatva a vármegye felekezeti (és egyben etnikai) egységét.

Mindez megváltoztatta az egyes községek belső életét is. A tisztán református lakosságú Sárádon fennmaradt 18.

¹ Általánosan elmondható, hogy az elmúlt évtizedekben született településtörténeti monográfiákban – néhány kivételtől eltekintve – jelentéktelen szerep jutott a helyi egyházak történetének. A teljesség igénye nélkül néhány pozitív példa: Báránd története és néprajza. (Szerk. Balassa Iván.) Báránd, 1985.; Konyár falukönyve. (Szerk. Ujváry Zoltán.) Debrecen, 2002.

² Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (a továbbiakban: TtREL), I. 27. b. 40–42. d.; I. 27. e. 81. d. A tanulmányt illusztráló pecséttrajzokat az intézmény munkatársai, Farkas Zsolt és Garas Norbert digitalizálták.

³ Tiszántúli Egyházkerület Múzeuma, Történeti Osztály C.

⁴ Hörcsik Richárd: A magyar református egyház feudális kori pecséthasználata. Magyar Herald. Forrásközlő, család- és címertani évkönyv 1. (Szerk. Kállay István.) Bp., 1984. 359–389.

⁵ Szabadi István: A magyarországi protestáns címer- és pecséthasználata. In: Heraldika (Szerk. Kovács Eleonóra–Kollega Tarsoly István.) A történelem segédtudományai II. Megjelenés alatt.

⁶ Az egykori Érmelléki egyházmegye (tractus) szinte teljes területe Romániában fekszik (illetve ugyanezen a néven ma is működik), s mivel ott az állami levéltárakba gyűjtötték be az egyházközségi és egyházmegyei levéltárakat, az irategyűjtések a Román Nemzeti Levéltár Bihar Megyei Igazgatóságán (Direcția Județeană Bihor a Arhivelor Naționale, a továbbiakban: DJBAN) kutathatóak. Ezekre a továbbiakban mint az egyes egyházközségek levéltáaira hivatkozok.

⁷ Bihar vármegye területén már a 16. században létrejött három egyházmegye, amelyek közül a Debreceni nyúlt túl jelentősen a megyehatáron, az Érmelléki és Bihari tractus kiterjedése többnyire megegyezett a világi közigazgatási határokkal. Kormos László: A Tiszántúli Református Egyházkerületi Levéltár ismertetője. Debrecen, É. n. 132.

⁸ Rövid vita után a református irányzat kerekedett felül.

⁹ Svábolasziban a hívek csak 1760-ban tudták a régi templom pusztá téglafalait „lencse és búza szalmával begányolván” fedelet készíteni. TtREL I. 30. g. 2. k. 248.; Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL HBML) IV. A. 1/b. 12. Fasc. III. 1736.

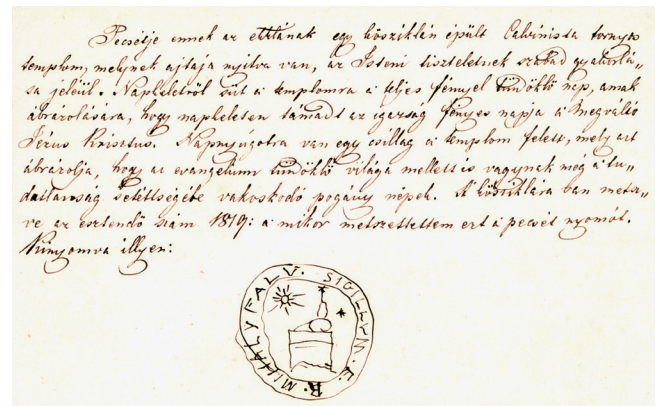
¹⁰ Nem tekinthető előzmény nélkülinek tekintetbe véve pl. a Zólyomi uradalomban, vagy a közeli Drágfi birtokokon történt 15–16. századi betelepítéseket.

század végi községi csapszék számadáskönyve szerint az egyházlátogatásra kikerkező esperes megvendégelésére, az iskolai vizsgákra, sőt még az ünnepekre kikerkező legátus diákok számára is a falu költségén szereztek be bort és húst.¹¹ Néhány kilométerrel arrébb, Hosszúpályiban a görögkeleti lakosok panaszára tartott vármegyei vizsgálat során a református vallású faluvezetőknek már magyarázkodniuk kellett, hogy a református egyházközség gondnoka külön egyházi számadásokat vezet. A vádak szerint ugyanis a vizitációra érkező esperes és a templomhoz szükséges építőanyagok szállítására a község lovait használják az előjárók.¹² Nagy Sándor gyűjteményében is utal rá, hogy egyes esetekben a község pecsétnyomóját az egyház is használta, ez vélhetően a felekezeti egységes településeken történhetett. Néhány mezővárosi státútum azonban arra utal, hogy a 18. század közepén megjelent a világi és egyházi vezetés szétválasztásának igénye, ugyanakkor az is látszik, hogy a gyakorlatban ez nem valósult meg teljesen letisztult formában.¹³ Talán ebben ragadható meg leginkább az önálló egyházközségi pecsét megjelenése a 18. században. Azokban az esetekben, amikor 16–17. századi évszámokat viselő pecsétet említenek egyes szerzők, valószínűsíthető a visszadátumozás ténye.¹⁴ Ugyanakkor a török kiűzését követően az újjászerveződő vármegyében az összeírók által felvett adatokat hitelesítő pecsétet is végigtekintve azt láthatjuk, hogy még bizonyos településeknek sem volt rendes tipárium, nemhogy az egyházközségeknek: néhány helyen egyszerűen egymást keresztező vonalakat reszelték egy kör alakú tárgy végére,¹⁵ sőt arra is van példa, hogy pénzérméket nyomtak a viaszba.¹⁶ Ennek fényében érthető, hogy az egyházközségi pecsétre való igény csak később jelentkezik, s inkább felülről, mint helyi kezdeményezésként.

A helyi egyház belső viszonyrendszerének vizsgálata számos tanulsággal szolgál, s úgy látszik, hogy a megye egyes településein egymástól a végtelenségig eltérő belső mechanizmusok működtek. Fontos tényező a sokáig meghatározó papmarasztás intézménye, amely sokszor jelentősen befolyásolta nemcsak az egyházközségek belső nyugalmát, hanem a lelkési pályákat is.¹⁷ Néhány helyen azonban ezt egyenesen arra használták fel, hogy a juttatások csökkentésével, vagy egyenesen nemfizetéssel távolítsák el a lelkészt, ahogy erre

számos példát találunk. Ahol az egyház helyi képviselőjét, a lelkészt csak „alkalmi vendégnek” tekintették, – sőt, olykor még a presbitériumi üléseket is a tudta nélkül tartották meg – nyilvánvalóan nem érvényesíthette akaratát, s nem vihette véghez például a szuperintendencia – többek között az egyházközség pecsétnyomójának elkészítésére vonatkozó – rendeleteit.¹⁸

Más helyeken azonban azt látjuk, hogy a világi előjáróság felismerve az iskolai és lelkési munkálkodás gyümölcsseit, igyekszik elősegíteni a helyi egyház önálló gazdálkodási alapjának megteremtését, mint például Püspöki mezővárosban, ahol ez meglehetősen szembetűnően jelentkezik.¹⁹ Természetesen sok múlott a lelkipásztor rátermettségén, határozottságán, elszántságán is. Nemcsak az egyház anyagi gyarapodásáért tettek sokat, hanem – a levéltáros szemmel általam igen nagyra becsült – értékörzés területén is. Sok helyen a történeti adatok gyűjtésén túl a napi események dokumentálására, az iratok őrzésére, lajstromozására is hangsúlyt fektettek. Érkeserű protokollumának belső előzékére a helyi lelkész feljegyezte: „A protokollum Szentek szente.”²⁰ Érmihályfalva lelkésze, Vásárhelyi Dániel kötetnyi információt halmozott fel a település múltjáról, a svábolasi evangélikus lelkészhez hasonlóan, akinek hitvallása ma is alapelv lehetne a múlt firkézése során: „az elmúltak sűrű setétben vagynak, ha nincs jó lámpásod, hijába jársz utánok, ezerszer is megbotlik a lábod, s utadat is megtéveszted.”²¹

1. kép – Vásárhelyi Dániel rajza és leírása az érmihályfalvai eklézsia pecsétjéről

Általánosságban elmondhatjuk, hogy a 18–19. század fordulójától kezdve az egyházközségek belső szervezete kezd kialakulni, majd uniformizálódni: mindenütt megalakulnak a presbitériumok, az egyház helyi választott képviselőinek

¹¹ MNL HBML V. 667/a. 1. d. Évrendezett iratok, 1774.

¹² MNL HBML IV. A. 11. 1. d. 36. Fasc. I.

¹³ Pl. Kismarja 1761. évi státútumának részlete: „a consistorium felállítassék és minden esztendőben négyszer, vagy ha a szükség hozandja magával többször is tartassék, melyben a székülők belső és külső magistratualis személyek légyenek.” 1780-ban a szabályrendelet szorosabb megtartását rendelik el. MNL HBML V. 637/a. 4. k. 23–24.

¹⁴ Példákat említ Szabadi I.: i. m.

¹⁵ Ld.: Érkeserű, Csokaj, Vedresábrány 1689–1692. évi lenyomatait. MNL OL - E - 213 - Bihar megye.

¹⁶ Uo.: Hegyközszentmiklós 1690-ben egy Szent Rupert püspököt ábrázoló salzburgi verettel hitelesítette a dokumentumot.

¹⁷ Ennek során néhánytagú küldöttség jelent meg a prédikátornál (ugyanaz igaz a tanítókra is), és közölte vele a közösség döntését: vagy megköszönte a szolgálatát, vagy pedig ünnepélyesen maradásra kérte. Érkeserűben a felsőbb rendelkezéseket figyelembe véve részletesen szabályozták a belső személyek marasztalásának módját. DJBAN Parohia Reformata (továbbiakban: PR) Chesereu, Dosar (a továbbiakban: D.) 2. 1–2.

¹⁸ Belényesen, ahol sokszor a lelkész tudta nélkül tartották az egyházi gyűlést. Itt a presbitériális rendszert 1797-ben vezették be. Vállaji Sipos Imre: A belényesi ev. reform. egyház története. Nagyvárad, 1883. 52–54.

¹⁹ DJBAN PR Episcopia Bihor, D. 1.

²⁰ DJBAN PR Chesereu, D. 2. belső előzékén.

²¹ DJBAN PR Olosig (a fondban nem választották szét a református és evangélikus egyházközség iratait, amelyekből az első két kötet az evangélikus egyházé), D. 1. 33.

esküt kell tenniük, megállapítják a presbiterválasztás szabályait, az egyházi gyűlésbe hívás módját, a protocollum vezetésének mikéntjét.²² Az egyházközségi pecsétek elkészítését a Tiszántúli Superintendencia rendeletekben sűrgeti: „parancsolatja szerint minden eklésianak kötelességében tétetődven, hogy közönséges pecsétnyomója legyen, amely pecsét is arra való fog lenni, hogy minden eklésia nevében ennek utána mind a Superintendentiához, mind a tractushoz ezután bocsátandó levelek pro majori authenticici,²³ ezen pecsétnyomóval pecsételődjenek meg.” E rendelet hatására született meg például Hegyközkovácsi első egyházi tipáriuma Szilágyi Mihály kurátor költségén és elgondolása alapján, aki kérte, hogy e tény a protocollumban is örökítsék meg. A pecséten Krisztus dicsőségét hirdető két bibliai elem jelenik meg: Jézus színeváltozása (Luk. 9: 33.) és a magvető történetének kezdete (Máté 13.).²⁴

2. kép – A hegyközkovácsi eklésia pecsétje

Az állam több esetben olyan közhivatali feladatokat bízott a lelkészekre, amelyek során hitelesített dokumentumokat kellett kiállítaniuk, így az aláírás mellett a Helytartótanács rendeleteiben hamarosan megjelent a pecsételés szükségességének igénye is.²⁵ Jelentős változást hozott a Helytartótanács 1830. január 12-én kelt közismert rendelete, amely előírta a parochiális pecsétnyomók készítését. A Tiszántúli Egyházkerület közgyűlésén a rendelet felolvasása után egész konkrétan ki is mondták, hogy az „ügymondattott eklésia

pecsétnyomójától megkülönböztetett állandó parochiális pecsétnyomót, mely mindenkor a prédikátor kezénél legyen és amellyel a hivatalos kötelességbeli írásait megerősítse. Felyül írása e legyen: Sigillum Parochiale in Ecclesia Helv. Conf. N. N.-ensi.”²⁶ A rendelet tehát egy, a lelkész saját kezelésében lévő pecsét, vagyis nem a szoros értelemben vett egyházközségi pecsétek elkészítésére ad utasítást.²⁷ Még további kutatások feladata, hogy az egyes egyházközségekben az ügyvitel, a kiadmányozás menetét, a pecsétek kezelését feltárja, azonban az nyilvánvaló, hogy az egyházközségi pecsétet a presbitérium, konzisztórium mint testület,²⁸ a parochiálist pedig a lelkész mint saját hivatalit használta. Ezeket tehát külön típusként célszerű kezelni, már csak azért is, mert a továbbiakban is sok helyen párhuzamosan használták (a gyakorlatban azonban fogalmilag nem mindig elkülönülő) két típust. A lelkészek korábbi saját, olykor családi pecsétjeit – amelyek mind kivitelüket, mind ábrájukat tekintve meglehetősen sokrétűek voltak – a központilag elrendelt uniformizált parochiális tipáriumok váltották fel.²⁹

A feudális kor végére volt, ahol a parochiális pecsétnyomókra már magyarul a „lelkészi hivatal” kitétel került.³⁰ Konkrét utasítások hiányában a pecsétke nyelvű egyes esetekben már igen korán a magyar volt.³¹ Maga az egyházkerület csak 1842-ben hozott határozatában mondja ki, hogy az 1677-ben készített tipáriumát részben kopottsága, részben a körirat tartalmának változása miatt meg kell újítani, de legfőképp azért, hogy a „kor kívánata” szerint, a latin köriratot magyar nyelvűre cseréljék.³² Mivel a Helytartótanács-hoz küldött felterjesztésre „semmi észrevétel nem tétetett,” utasították a főgondnokot, hogy új pecsétnyomót készítsen: „A Helvét Hitvallású Tiszántúli Egyházkerület Pecsétje” körülírással.³³

²⁶ TtREL I. 1. a. 35/1830.

²⁷ Vö. *Hörscsik R.*: i. m. 368–369.

²⁸ Belényesen a presbitérium megalakulásakor a *gondnok számára* készült pecsét, Érkeserűben a fentebb említett papmarasztás módját meghatározó rendeletben a belső személyek marasztásáról szóló értesítést két személynek kell *pecsét alatt* az esperesnek továbbítani. *Vállaji Sipos I.*: i. m. 53.; DJBAN PR Chesereu, D. 2. 3.

²⁹ Bihar vármegye törvényszékén zajló nemesi perek – amelyek során gyakran anyakönyvi másolatok bemutatása is szükséges volt – gazdag forrásai a lelkészi pecséteknek. MNL HBML IV. A. 6/e. 1–16. cs.

³⁰ Hajdúbagoson 1849-ben az egyházközség már „lelkészi hivatal” felirattal készített két tipáriumot, külön viasz- és tintalenyomatok készítéséhez. TtREM C.1967. 48–50.

³¹ Diószegen már 1795-ben magyar nyelvű körirattal készült a pecsétnyomó. TtREL I. 1. 30. g. 2. k. 120.

³² TtREL I. 1. a. 142/1842. Úgy látszik, az egyházak esetében – a vármegyei pecsétekkel ellentétben – nem tartották fontosnak a királyi hozzájárulást. Azok a törvényhatóságok, amelyekre az Egyházkerület egyházi igazgatása alá tartoztak, már korábban kérték a magyar köriratú pecsétek használatának engedélyezését. Szálkai Tamás: Bihar vármegye közönségi jelképei. Kézirat.

³³ TtREL I. 1. a. 420/1842.

²² DJBAN PR Salacea, D. 4. 1., 7., 15–16.

²³ Ti. a nagyobb hitelesség kedvéért.

²⁴ DJBAN PR Cauaceu, D. 1. 178.

²⁵ *Hörscsik R.*: i. m. 365–368.

Egyházközségi pecsétek leírásai az Érmelléki tractus lelkészi beadványaiban

A Tiszántúli egyházkerület 1818-ban határozta el, hogy az egyházmegyéek határait a vármegyék határaihoz igazítja, azért, hogy a király által elrendelt iskolai reform végrehajtásakor csökkenjen az esperesek adminisztratív feladatainak száma. Az Érmelléki tractust ez csak kis mértékben érintette: 1822-ben 35 község tartozott hozzá.³⁴

Az egyházközségeket az egyházmegyéek rendszeresen vizitálták, s azonkívül is különböző adatokra irányuló számbavételek történtek (vagyonösszeírások), amelyek fontos forrásai a különböző helytörténeti kutatásoknak. Emellett azonban külön adatszolgáltatásokat is teljesítettek. Az 1823. szeptember 22-i tractualis gyűlésen a *prosenior* egy kérdéssort terjesztett elő – amely az egyházközségek alapvető történeti és jelenkori adataira irányult,³⁵ egyenesen azzal a szándékkal, hogy az adatgyűjtés eredménye „a késő maradékokra is általmenjen.” A meghozott határozat értelmében az adatszolgáltatást a *localis praedikátorok*nak kell elvégezni, s a begyűjtött anyagot be kell költetni.³⁶

A kötet érdekességét számunkra az jelenti, hogy a kérdésor utolsó eleme ez volt: „Az ecclésiának micsoda pecsétje vagyon? Hány esztendő? Mi rajta a címer?”³⁷A beküldött válaszok alapján megállapíthatjuk, hogy a pecséttel kapcsolatos kérdésre igen eltérő válaszok születtek, amelyeket három nagy csoportba oszthatunk:

1) egyes esetekben egyáltalán nem reagáltak a lelkészek a kérdésre

2) válaszoltak, de nincs pecsétje az egyházközségnek

3) van pecsétnyomója a közösségnek.

Az utóbbi csoportba tartozó válaszokat is két csoportba sorolhatjuk: vannak olyanok, amelyek csak a tipárium meglétére utalnak, és olyanok ahol a pecsét ábráját is leírják (három esetben le is rajzolták). A téma szempontjából nyilván utóbbiak a legértékesebbek.

Mielőtt azonban a fentebbi csoportokba sorolt válaszokat részletesen megvizsgálánk, érdemes feltenni a kérdést, mennyire voltak járatosak a pecsétleírásokat készítő lelkészek a történeti segéd tudományokban? Közismert, hogy az első magyar címertan szerzője, Pápai Páriz Ferenc maga is református lelkész volt. Könyve, az *Ars Heraldica* akár egy debreceni diák számára is hozzáférhető volt,³⁸ ezenkívül a református diákok számára egyéni érdeklődés esetén a peregrináció révén lehetőség volt ilyen irányú ismeretek megszerzésére akár külföldön is.

Másrészt a vizsgált időszakban a levelezés, a pecsét használat még a napi gyakorlat része volt. Egyes református családok nemesi címereiben, vagy éppen a protestáns lelkészek közös kiváltságlevelében erőteljesen jelentkeznek az erények,

³⁴ TtREL I. 1. a. 65/1818.

³⁵ TtREL I. 30. g. 2. k.

³⁶ A beérkezett válaszok másolatait 1826-ban Récsey János esperes kötetbe. Uo. 177.

³⁷ Uo. 196.

³⁸ A Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárában ma is meglévő egyik példány Beregszászi Pálé (is) volt. RMK 70.

erkölcsök allegóriái, különböző vallási jelképek és szimbólumok. A hivatásukra büszke lelképásztorok, tanítók, professzorok gyakran magukat ábrázoltatták saját címereikben.³⁹ Másrészt a protestáns ikonográfia erőteljesen megjelent a nyomtatott könyvekben is, amelyek részei voltak a diákok, lelképásztorok hétköznapijainak, s hatása egyértelműen kimutatható a pecsétábrák választásánál is.⁴⁰

Néha a prédikátorok önkéntelenül adtak számot felkészültségükről. A fentebb már említett Vásárhelyi Dániel lelkész Érmihályfalván 1819-ben a templom öreg harangjának feliratát kívánta megfejteni, mivel magát „a diplomaticában, heraldicában, sfragisticában is valamennyire jártasnak” érezte. Jegyzeteiből kiderül, hogy a gótikus minuszkulákat már a 18. században sem tudták elolvasni, „pedig nézették görög és orosz papokkal” is.⁴¹ Berettyószéplakon a lelkészi lak építésekor talált sírok egyikében egy erszényt találtak többé-kevésbé kopott pénzekkel. A lelképásztor a talált érmeiket azonosította, s a számára érdekesekeket leírta. Az egyik „bárdolatlan egyfejű sast” ábrázoló pénzen az évszámból csak két számjegy látszott:..18. Erről megállapította, hogy I. Zsigmond lengyel királyé, így az évszám csak 1518 lehet, egy másik érméről pedig, hogy Brandenburi Albert porosz herceg verette, akiről fontosnak tartotta megjegyezni, hogy válást váltott, lutheránus lett és megalapította a königsbergi akadémiát 1554-ben.⁴² Kevésbé volt felkészült a szalacsi lelkész: leírása szerint az eklézsia 1813-ban készült pecsétjén „egy madár címer van, mely orrában (így!) olajágot tart.”⁴³

A lelkészek által beküldött 33 adatsorban a pecsétre vonatkozó részt⁴⁴ megvizsgálva megállapíthatjuk, hogy

1) Öt település (~15%) egyházának nem volt saját pecsétnyomója. Bályokon, Poklosteleken a helység pecsétjével hitelesítettek.⁴⁵ Utóbbi prédikátora megjegyezte, hogy annak „megszerzésébe minél előbb igyekeznek.”⁴⁶

2) Hét település (~21%) lelképásztorai nem válaszoltak a pecsétre és címerre vonatkozó kérdésre. Közülük Bagamér és Értarcsa a község pecsétnyomóját használta, egyházközségi lenyomata maradt fent Kiskerekinek (1817), Albisnak (1831) és Kólynak (év nélkül), Érsemjénnek pedig datálás nélküli parochiális lenyomatát ismerjük.⁴⁷

³⁹ Szálkai Tamás: *Armales Transylvanorum*. Válogatás az erdélyi fejedelmek címeradományaiából. Máriabesnyő-Gödöllő, 2009. 25–26., példák uo. 70–75.

⁴⁰ Id. a svábolasi református egyházközség pecsétjét az 57. jegyzetben.

⁴¹ Az egyébként ma is meglévő harang a tractus legrégebbi darabja, 1491-ben öntötték Weres Máttyás plébános idejében. DJBAN PR Valea lui Mihai, D. 5. 17.

⁴² Viszont abban tévedett, hogy I. Zsigmond nem a fia, hanem az unokája volt IV. Nagy Kázmérnak. TtREL I. 30. g. 2. k. 328–329.

⁴³ Uo. 302.

⁴⁴ TtREL I. 30. g. 2. k. 38., 285. A válaszok adatait kiegészítettem a Nagy Sándor által készített gyűjtemény (TtREL I. 27. b. 40–42. d.) darabjaival, amelyek a dobozokban betűrendben következnek, ezért az egyes településeknél már külön nem jelölöm a lelőhelyet.

⁴⁵ Nagy Sándor gyűjtéséből tudjuk, hogy Felső-Ábrány egyházközségi (1828), Éradony egyházközségi (1833) és parochiális (1836) pecsétnyomója későbbi keletű, Micske mindkét típusú tipáriumát évszám nélkül vették.

⁴⁶ TtREL I. 30. g. 2. k. 285.

⁴⁷ Nagy Sándor szerint Értarcsa 1833-ban készített parochiális pecsétnyomót, Bogyoszló pecsétjéről jelenleg nincs adatunk.

Hegyközszentmiklós
Érmelléki e. m.

*Eredetéről megírták D. J. Nagy Sándor
bejegyzés, 1961*

3. kép – A hegyközszentmiklói eklézsia pecsétje

3) Huszonegy település (~64%) prédikátora arról számolt be, hogy van az egyháznak pecsétje. Hegyközszentmiklós, Svábolaszai és Széplak éppen a tractus megkeresése miatt készítettet tipáriumot 1824-ben.⁴⁸

Általánosságban elmondhatjuk, hogy 1823–1825 között a vizsgált válaszok – és ismert pecsétlenyomatok – alapján az Érmelléki tractus egyházközsegeinek több mint kétharmada saját pecsétnyomót használt, ugyanakkor néhány esetben még mindig a község tipáriumával hitelesítettek.⁴⁹ A feltárt adatok szerint a pecsétnyomókat egy (ónból készült) kivételével⁵⁰ rézből vésték. Mindössze a svábolaszai lelkész feljegyzése utal a pecsét készítési helyére: amit a „debreceni vásárkor” és nyilván ott készítették.⁵¹ Azt, hogy szép kivitelű pecsétnyomókra volt igény, jelzi, hogy Berettyószéplakon és Svábolasziban az eklézsia azért rendelte el új pecsét készítését (az ábrák megtartásával), mert a korábbi vésetek „otrombául” sikerültek.⁵²

A pecsétet többnyire az eklézsia vagy a lelkipásztor készítette, de Székelyhídon Benkő István, a város jegyzője, Mónospetriben a gyülekezet egyik tagja, nemes Váradi István,

⁴⁸ Hegyközszentmiklós és Svábolaszai már korábban is volt pecsétje, mindkettő tűzvész során kallódott el. TtREL I. 30. g. 2. k. 236., 256., 338.

⁴⁹ Figyelemre méltó, hogy Álmosdon az eklézsia a községével tartalmilag egyező, de külön pecsétnyomót használt, amelyet külön erre a célra készítettek. Uo. 19.

⁵⁰ A lelkész meg is jegyzi: „kár, hogy ónból öntetett.” TtREL I. 30. g. 2. 236.

⁵¹ Uo. 256.

⁵² Uo. 256., 349.

Hegyközszentimre
Érmelléki e. m.

*Eredetéről megírták D. J. Nagy Sándor
bejegyzés, 1961*

4. kép – A hegyközszentimrei eklézsia pecsétje

„buzgó, istenes indulatjából” ajándékozta, Berettyószéplakon Szabó József, Svábolasziban pedig id. Ujvárosi István a „maga költségén” készítette a tipáriumot.⁵³

A pecséték címerei, ábrái között több templomábrázolás található,⁵⁴ amelyek közül a hegyközszentmiklósin kifejezetten az ottani „új templom formáját” próbálták megjeleníteni.

Az egyszerű épületábrázolásnál jóval összetettebb az érmihályfalvi eklézsia pecsétjének rajza, amelyet a fentebb már említett Vásárhelyi Dániel prédikátor alaposan meg is magyaráz.⁵⁵ A szőlő, szőlőtöke és -fürt ábrázolások ismert keresztény szimbólumok, amelyek feltűnnek Asszonyvására, Hegyközszentimre vagy Szentjobb pecsétjein.⁵⁶ Meglehetősen összetett a svábolaszai egyház pecsétábrája is, amely Károli Gáspár utrechti bibliakiadásának címlapján látható metszet

⁵³ A forrásokból nem mindig derül ki egyértelműen, hogy ki rendelte meg és ki fizette ki az elkészítetést. Egyházközség: 256., 349.; lelkész: 132., 229.; jegyző: 266.; egyházközség tagja: 257., 338., 276.

⁵⁴ Pl. Kokad, Nagyléta, Érmihályfalva stb.

⁵⁵ „[...] egy kősziklán épült kálvinista tornyos templom, melynek ajtaja nyitva van az isteni tiszteletnek szabad gyakorlása jeléül. Napkeletről süt a templomra a teljes fényvel tündöklő nap, annak ábrázolására, hogy napkeleten támadt az igazság fényes napja, a Megváltó Jézus Krisztus. Napnyugatra van egy csillag a templom felett, mely azt ábrázolja, hogy az evangélium tündöklő világa mellett is vagynak még a tudatlanság setéségébe vakoskodó pogány népek.” TtREL I. 30. g. 2. k. 229.

⁵⁶ Uo. 24., 318., 322.

Svábolaszi

Érmelléki e. m.

Eredetéről nagypapátta
Magy. Sam. 2
1962

5. kép – A svábolaszi eklézsia pecsétje

Piskolti

Érmelléki e. m.

Eredetéről nagypapátta
Magy. Sam. 2
1962

6. kép – A piskolti eklézsia pecsétje

alapján készült, rajta oltár látható Bibliával, fölötte „kipárolgó” szív.⁵⁷

Piskolton, mint írják, az egykori oppidum címerét, a zászlós bárányt vették át, amely az 1820-as években a templom tornyára felfestve is látható volt.⁵⁸ A székelyhídi eklézsia a közép-korban épült gótikus templom építetőjének, a Zólyomi családnak a címerét vésette pecsétjére, a templomban ma is látható két kőbe faragott címer alapján.⁵⁹

Összegezve elmondhatjuk, hogy a magyarországi protestánsok pecséthasználatáról eddig kialakult kép közel sem teljes, vizsgálata további levéltári kutatásokat igényel, amelyek egy-egy egyházmegye, vagy egyházkerület pecsétábráinak pusztá összegyűjtésén túl, az egyházközösségeken belüli működési mechanizmusok megismerése során a pecsétek használatának szokásait is feltárja.

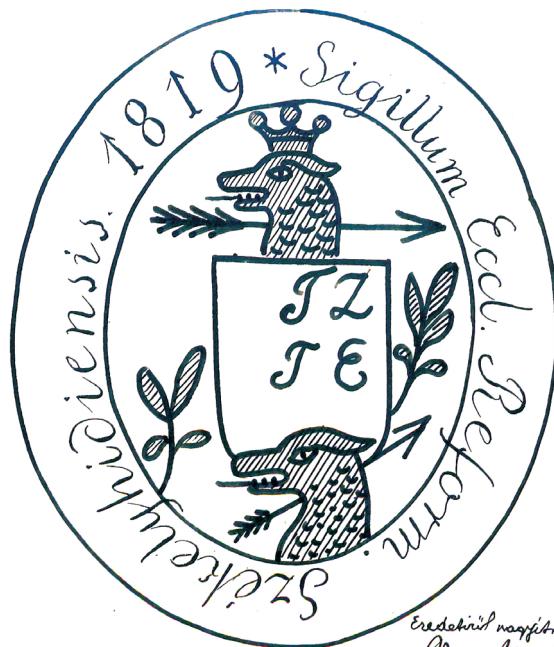
⁵⁷ „A pecsét közepén egy oltár formán áll egy szív, melynek jó illattételei felfelé mennek. Az oltár közepén a Károli Gáspár által magyar nyelvre fordított és Ultrajectumban nyomtatott Bibliának elején lévő metszés alatt az a koszorúzott emberi koponya fog látszani, amely az Idvezítőnek a halálán vett győzedelmét ábrázolja.” Uo. 257. A svábolaszi presbiteri jegyzőkönyvből kiderül, hogy a mintául vett Biblia 1794-ben jelent meg. Az ábrán még egy „lándzsával keresztül szúrt, eloltásra meghajtatott égő gyertya” is látható a koszorúzott koponya felett. DJBAN PR Olosig, D. 3. 62.

⁵⁸ TtREL I. 30. g. 2. k. 281.

⁵⁹ „Reá van metszve az a címer, mely belől a templomban a kisebb kar alatt a falon és kívül a bemenetel frontján még jobban kifaragva találtatik és a nemzeti Zólyomi család címerének mondatik. Tudniillik egy megkoronázott sárkánykígyó fő nyakig, nyaka nyílve szövel általszúrta, páncélisak, pajzs.” Uo. 266. A pajzsban egy 19. században lejegyzett néphagyomány szerint griff feje van. *Bunyitay Vince: A váradai püspökség története.* Nagyvárad, 1884. III. k. 321.

Székelyhíd

Érmelléki e. m.

Eredetéről nagypapátta
Magy. Sam. 2
1962

7. kép – A székelyhídi eklézsia pecsétje

E számunk szerzői

CSERMELYI JÓZSEF PhD hallgató (Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bp.–Piliscsaba)

H. NÉMETH ISTVÁN főosztályvezető (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Bp.)

KANÁSZ VIKTOR egyetemi hallgató (Pécsi tudományegyetem); tudományos segédmunkatárs
(MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport)

KARIKA TÍMEA segédlevéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára, Veszprém)

KOVÁCS ELEONÓRA főlevéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Bp.)

SZÁLKAI TAMÁS levéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára, Debrecen)

TÁJÉKOZTATÓ

Szerzőink figyelmébe

A szerkesztőség a beérkezett kéziratok közléséről két anonim szakmai bíráló (lektor) véleményének ismeretében hoz döntést. A szerkesztőség kizárólag olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek a szerkesztőség által előírt követelményeknek. Kérjük a tanulmányok és az ismertetések szerzőit, hogy minden esetben végleges szövegű kéziratokat küldjenek, mivel a korrektúrában a szerkesztők által megszerkesztett kéziratokon érdemi változtatásokra már nincs lehetőség. A szerkesztőség jegyzetapparátussal együtt lehetőleg 0,5–1 íves (20–40 000 „n”) tanulmányokat, recenziók esetében maximum 5 oldalas (10 000 „n”) írásokat vár. Ennél nagyobb terjedelmű kéziratok megjelentetésére is van lehetőség indokolt esetben (maximum 100 000 „n”). Az ismertetéseknél kérjük az ismertetendő mű (művek) pontos bibliográfiai adatait közölni. A tanulmányokban csak a jegyzetekben történik hivatkozás, nem kell felhasznált irodalom- vagy rövidítésjegyzéket készíteni.

Az egységes jegyzetapparátus érdekében kérjük az alábbiak betartását:

- A hivatkozott művek szerzőinek nevét kurziválni kell; nem kurziváljuk viszont szerkesztőjének (szerkesztőinek) nevét. Ez utóbbiakat a jelzett könyv, tanulmánykötet címe után zárójelbe téve adjuk meg (pl. Szerk. Domanovszky Sándor.). Ha egy műnek több szerzője, illetve szerkesztője van, azokat nagy kötőjellel (–) válasszuk el egymástól. A szerző(k) neve után a cím előtt kettőspontot tegyünk.
- Az oldalhivatkozásokor kérjük az oldal sorszámát megadni, a tól–ig-oldalszámok és évszámok esetében nagy kötőjelet (–) írjunk (38–40., 61–72.).
- A hivatkozásokor csak a kiadás helyét és évét tüntessük fel, a kiadót nem.
- Ha a hivatkozott mű esetében több kiadási hely van megadva, az egyes helységeket nagy kötőjellel (–) válasszuk el egymástól (pl. Bp.–Debrecen). Ha a kiadás helye Budapest, azt mindig rövidítve írjuk ki (Bp.). A kiadás helye után, az év előtt vesszőt kell tenni (pl. Bp.,).
- Amennyiben a hivatkozott mű valamilyen sorozat keretében jelent meg, a sorozat címét a kiadási hely és év után zárójelben tüntessük fel: pl. (Monumenta Hungariae Historica).
- Ha tanulmánykötetben napvilágot látott cikket idézünk, úgy a hivatkozott tanulmány után az „In:” szócskát írjuk, és közvetlen utána adjuk meg a tanulmánykötet címét és zárójelben a szerkesztőjét/szerkesztőit.
- Folyóiratban megjelent cikkekre történő hivatkozásokor nem tesszük ki az „In:” szócskát. A hivatkozott folyóirat címét kurziváljuk, és utána tegyünk vesszőt; ezt követi az évfolyam vagy kötetszám, majd zárójelbe téve a megjelenés éve, utána az illető évben megjelent szám, végül pedig az oldalszám: pl.: *Történelmi Szemle*, 1 (1958) 1. sz. 52. Az éven belüli számot csak abban az esetben jelöljük, ha a folyóiratnál nem folyamatos a lapszámozás az egyes számok esetében.
- Amennyiben ugyanarra a műre történik hivatkozás, kérjük a hivatkozott szerző családi nevét teljesen megismételve, keresztnévét azonban rövidítve megadni, utána kettős pontot tenni, majd az „i. m.” jelölést használni. Ezt követi az oldalszám. (Pl.: *Nagy I.*: i. m. 32.). Ha egymást követően ugyanarra a műre és oldalszámra hivatkozunk, írjuk, hogy „Uo.” Ha ugyanazon szerző egy másik munkájára, tanulmányára hivatkozunk, úgy az utóbbit/utóbbiakat az előbb idézettől egyértelműen el kell különíteni (pl. rövidített címmel, kerülve az évszámos rövidítést) és erre hivatkozni. Ha szerkesztett műre, forráskiadványra vagy sokszerzős műre történik hivatkozás, akkor a cím után zárójelben közöljük a továbbiakban alkalmazott rövidített címet (pl. a továbbiakban Reg. Arp.). Ha több kötetes műre történik hivatkozás, kérjük minden esetben az idézett kötetszámot, eltérő kiadási hely és év esetén ez utóbbiakat is feltüntetni. (Pl. *Nagy I.*: i. m. XI. k. Pest, 1858.)
- A kéziratokban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével – arab számmal jelöljük.
- Írásaikat minden esetben Word for Windows szövegszerkesztő programban készítve juttassák el a szerkesztőségbe elektronikus úton a turul@mol.gov.hu vagy a szerkesztőség tagjainak címére. A szöveget balra zártan írják, és a kurziváláson kívül semmilyen kiemelés (kövérítést, aláhúzást, ritkítást) vagy formázást ne alkalmazzanak. A tapadó írásjeleket is kurziválni kell, ha az előtte álló szó kurzív.
- A betűtípusok megválasztásakor ajánljuk a Times New Roman-t.
- A lábjegyzeteket automatikus számozással kérjük megadni, „lábjegyzet”-programot választva. Így a jegyzetek az oldal aljára kerülnek.
- Amennyiben a kiadandó tanulmányban képet/képeket is kívánnak közölni, kérjük azt/azokat mellékelni, vagy digitális formában a kézírathoz csatolva beküldeni, minden esetben jelölve a kéziratban, az/azok hova kerüljön/kerüljenek. Csak nyomdai szempontból jó minőségű képeket tudunk közölni. A Magyar Országos Levéltár anyagából közlendő képet nem szükséges mellékelni, csak a pontos jelzetet feltüntetni.
- Amennyiben nagyobb méretű táblázatokat kívánnak közölni, melyek meghaladják a folyóirat szedéstűkőr-szélességét, kérjük azokat a tanulmány szövegének végéhez illeszteni, külön szakaszban. A genealógiai táblázatokat is Word for Windows szövegszerkesztő programban kérjük.
- Csak a jegyzetekben (ld. = lásd, vö. = vesd össze, pl. = például) használjunk rövidítéseket, a főszövegben ne, ott tehát kiírjuk, hogy „például”.
- A főszövegben és a jegyzetekben az idézeteket nem kurziváljuk, csak idézőjelbe tesszük. Az idegen nyelvű (többnyire latin) kifejezéseket, formulákat viszont kurziváljuk.
- A folyóiratban közlésre kerülő tanulmányokról különnyomatokat csak külön igény alapján, megegyezés szerint készítünk. Az aktuális számból a tanulmányok szerzői öt tiszteletpéldányt kapnak, valamint dolgozatukat elektronikusan PDF formátumban.

Példák a hivatkozásokra:

Monográfiák esetében:

Szentpétery Imre: Magyar oklevéltan. Bp., 1930. (A magyar történettudomány kézikönyve II. 3.)

Folyóiratok esetében:

Ghyczy Pál: Kanizsai Dorottya címereslevele 1519-ből. *Turul*, 46 (1932) 68–70.

Szerkesztett kiadvány esetében:

Thallóczy Lajos: Jajcza (bánság, vár és város) története 1450–1527. (Az oklevéltárat szerk. Horváth Sándor.) Bp., 1915. (Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria XL.) 76.

Tanulmánykötetben megjelent írás esetében:

Kubinyi András: A királyi udvar élete a Jagelló-korban. In: Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. (Szerk. Koszta László.) Szeged, 1995. 309–355.

Digitális adathordozók esetében:

Engel Pál: Középkori magyar genealógia. CD-ROM. Bp., 2001. Oslis nem.